

ПРО МОВУ ВОРОЖНЕЧІ В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ

НИКОНЕНКО Л. В.

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
лабораторія психології політико-правових відносин,
молодший науковий співробітник

В умовах воєнного конфлікту метою інформаційних атак є зменшення можливості чинити спротив агресії державою, яка є об'єктом агресії. Однією з часто вживаних стратегій є розпалювання ворожнечі, взаємної стигматизації між представниками різних спільнот. Поступове поглиблення протиріч всередині держави дозволяє руйнувати згуртованість та призводить до конфліктної взаємодії. Принцип «Розділяй та володарюй» у повній мірі використаний для розгортання громадянського протистояння в Україні та суттєво зменшує потенціал спротиву агресії. Загальновідомо, що зовнішній ворог призводить до згуртування всередині спільноти задля ефективного спротиву. Поступове плекання взаємного неприйняття та емоційного відторгнення між різними спільнотами всередині держави створює множинні соціальні дихотомії в українському суспільстві. Огляд сучасного інформаційного простору дозволяє ідентифікувати найбільш виражені конфліктні вектори:

- вимушені переселенці – спільноти-аборигени;
- мешканці східних регіонів – мешканці західних регіонів;
- представники влади – представники підвладних спільнот;
- російськомовні – україномовні;
- учасники бойових дій – громадяни, які не залучені у воєнні дії.

Цей список не є вичерпним та постійно розширюється, що зумовлює актуальність досліджуваної теми. Одним з методів, який застосовують задля запуску конфліктної взаємодії між представниками різних спільнот є використання мови ворожнечі.

Аналіз наукових джерел з тематики психології конфлікту дозволяє зробити висновок, що використання образливих слів, виразів та абсентної лексики є потужним конфліктогеном (автори, що писали з тематики абсентної лексики).

При цьому Н. І. Повякель і Г. В. Ложкін⁶, а також О. Сидоренко⁷ звертають увагу на несиметричність стимулу і реакції. Особа, яка вживає образливі вислови є агресором, а адресат повідомлення – жертва, яка має декілька варіантів реакції на агресію. По-перше, проігнорувати і максимально дистанціюватися від агресора. По-друге, дати аналогічну відсіч, спрямовану на враження гідності та самооцінки співрозмовника. По-третє, прийняти та повірити в образливі слова, які набувають ознак інтроєктивів.

Можливий варіант конструктивної відповіді з використанням стратегій ненасильницького спілкування, який передбачає можливість налагодження конструктивного спілкування, на жаль, не спрацьовує в умовах цілеспрямованого інформаційного впливу, метою якого є знецінення особистості співрозмовника або

⁶ Ложкин Г. В., Повякель Н. И. Практическая психология конфликта: Учеб. Пособие. – 2-е изд., стереотип. – К.: МАУП, 2002. – 256 с.

⁷ Сидоренко Е. В. Тренинг влияния и противостояния влиянию. – СПб.: Речь, 2004. – 256 с.

певних спільнот задля зниження самооцінки, асертивності, необхідної задля ефективного спротиву⁸.

У контексті обговорюваної теми доречно пригадати концепцію «вікна Овертона», в якій описано стратегію розширення діапазону соціально прийнятих суджень у певному суспільстві. Послідовність впровадження певної ідеї має такі етапи: 1) немислимі; 2) радикальні; 3) прийнятні; 4) розумні; 5) стандартні; 6) діюча норма.

Вважаємо, що метою широкого поширення комунікативних практик, які передбачають вербальну агресію, є запровадження такого стилю взаємодії, який ускладнює налагодження позитивних контактів та взаємодії у суспільстві та сприяє проявам фізичної агресії.

Аналіз інформаційного простору дозволив виокремити основні етапи розгортання вербальної агресії, притаманні інформаційним атакам РФ щодо України та її громадян: 1) знецінення особистості або соціальної групи; 2) дегуманізація особистості або соціальної групи до рівня тварини або рослини; 3) дегуманізація до рівня неживого предмету. Нижче наведено ознаки названих етапів і приклади, які ілюструють процеси комунікації в умовах воєнного конфлікту.

1 етап дегуманізації, для якого притаманне поступове знецінення людини або соціальної групи, приниження людської гідності, ігнорування позитивних якостей, акцент виключно на негативних якостях і діях. Людина або спільнота в цілому розглядаються як нижчі за статусом та недостойні поваги, довіри та рівноправного спілкування.

Ознаки етапу:

- відхід від використання повного імені до скороченого або лайливого варіанту (Іван Петрович – Іван - Ваня – Ванька);
- перехід при спілкуванні з «Ви» на «Ти»;
- використання скорочень та перекичувань при назві спільноти (укри, рашисти, донбасяни тощо);
- використання образливих назв спільноти (хохли, кацапи, рагулі тощо);
- використання щодо співрозмовника або спільноти слів – ознак хвороби (даун, шиза, дебіт, ідіот тощо);
- при спілкуванні використовуються апеляції до соромних або важких епізодів в житті людини або спільноти задля емоційної дестабілізації тощо.

В результаті реалізації такої манери спілкування руйнується довіра, повага та симетричність комунікації. Вважаємо, що в процесі розгортання подібних комунікацій виникає потреба у відновленні балансу, тому ролі «агресор»-«жертва» динамічно притаманні всім учасникам комунікації.

2 етап дегуманізації. Особистість або соціальна група більше не розглядають як представники «Гомо Сапієнса», їм надається статус представника флори або фауни. По мірі інтенсифікації знелюднення простежується тенденція поступового пониження рівня розвитку і організованості живої істоти, з якою афілюють співрозмовника: високоорганізовані тварини – птахи – комахи – найпростіші – рослини – мертва тварина. Контент-аналіз вживаних у певному інформаційному просторі висловів щодо певної спільноти або особи за цією ознакою дозволяє ідентифікувати інтенсивність дегуманізації.

⁸ Nathan J. Russell. An Introduction to the Overton Window of Political Possibilities // Mackinac Center for Public Policy (4 January 2006)

Ознаки етапу:

- використання загальних слів, що позначають тварин, або рослин (скотина, худоба, тварина, гад, рослина, паразит тощо);
- використання слів, які позначають певний вид тварини, комахи або рослини (свиня, бегемот, колорад, тарган, укроп тощо);
- використання суфіксів -юка, -яка, -ло свідчить про посилення процесу знецінення особистості або соціальної групи (падлюка, скотиняка, тварюка, бидло, бидляка, падло, хуйло тощо). Суфікси -ка, -ик дещо пом'якшують різкість дегуманізації та надають йому подвійного значення (зайчик, котик тощо);

Використання слів, які позначають мертвих тварин або їх частини (падло) дозволяє ідентифікувати перехід до третього етапу знецінення особистості співрозмовника або соціальної групи.

3 етап дегуманізації характеризується ставленням до співрозмовника або соціальної групи, як до неживого предмету.

Ознаки етапу:

- використання щодо людини або соціальної групи слів, які позначають предмети (вата, тумба, каменюка, колода, пупсик тощо);
- використання щодо людини слів, які позначають фекалії, статеві органи або лайливі слова (гімно, отброс, покидьок). Посилення – висловлювання із названими вище суфіксами дозволяє варіювати ступінь знецінення особистості або соціальної групи (гімнюк тощо).

Вважаємо, що поступове зростання вербальної агресії до 3 рівня дегуманізації призводить до неусвідомленого послаблення психологічних настанов, які блокують прояви фізичної агресії щодо іншої людини або групи людей. Це суттєво підвищує ризик переходу до безпосередньої контактної фізичної агресії.

Наслідками процесів взаємної дегуманізації вважаємо:

- взаємна стигматизація представників спільнот, залучених у воєнне протистояння, яке проявляється як стійка система усвідомлених і неусвідомлених негативних упереджень міфів та стереотипів;
- наслідком чого може бути дискримінація представників тих спільнот, які мають обмежене представництво в органах влади, що може призвести до порушення прав представників вразливих спільнот;
- формування реактивних утворень у масовій свідомості, в зону яких виноситься табуйовані аспекти реальності. формування сталої системи захисних механізмів, які спотворюють сприйняття дійсності.

Зазвичай неусвідомлені, неприйнятні аспекти реальності приписуються виключно представникам спільнот, які належать протилежному табору. Ці процеси блокують усвідомлення, саморозвиток окремої особистості та спільноти в цілому.

Незважаючи на деструктивність описаних вище процесів, вони можуть виконувати роль стабілізаторів системи. Вважаємо, що наявність у суспільстві стигматизованих груп дозволяє до певної міри знизити соціальне напруження, зумовлене соціальною, економічною і військовою нестабільністю завдяки примітивним захисним механізмам (проекція, заміщення, раціоналізація агресії тощо).

Іншим функціональним наслідком інтенсифікації мови ворожнечі в умовах воєнного конфлікту є можливість чинити фізичний спротив агресії (наприклад, в умовах бойових дій). Нагадаємо, що на початку збройної агресії були непоодинокі

випадки полону або загибелі учасників бойових дій через нездатність надавати адекватну ситуації збройну відсіч, яка могла спричинити загибель супротивника.

Висновки.

1. Дегуманізація є одним з головних психологічних механізмів, який сприяє проявам вербальної та фізичної агресії як в міжособовій, міжгруповій, міжспільнотній комунікації.

2. Процес дестигматизації і гуманізації у післявоєнному суспільстві має бути спрямовано на пошук і реалізації стратегій, які нейтралізують наслідки масштабної дегуманізації, зумовленої воєнним конфліктом.

3. Механізми та етапи післявоєнної гуманізації потребують додаткових наукових розвідок та осмислення.

* * *

Д и с к у с і я

Смольніков Ю. Б.

– Щодо позитивних моментів – згадував як Амосов пояснював, що багато хірургів матюкаються, тому що це їм допомагає в професійній діяльності краще робити операції. Тобто ця лексика не означає лише негатив?

Никоненко Л. В.:

– Позитив у тому, що наші солдати можуть нас захищати. Якби не відбулося процесу знецінення (або знеособлення – щодо термінології тут можна дискутувати), на передовій наші солдати просто б не могли стріляти в супротивника. Щоб убити іншу людину, є багато глибоких пересторог. Багато наших солдатів гинули, тому що вони бачили в супротивнику людину. Напевне, до тих пір, доки триває воєнний конфлікт, абсолютно цього [знецінення] позбавитися неможливо, адже це є запорукою можливості стріляти в тих, хто з іншої сторони.

Смольніков Ю. Б.:

– Візьмімо просто суспільство. В Інтернеті люди обзивають одне одного. Це теж якась психологічна компенсація?

Никоненко Л. В.:

– Ще один позитивний момент, Ви праві, в тому, що так формується психологічна границя між «ми» і «вони». І саме на цьому багато в чому побудований процес націєтворення, про це казали сьогодні неодноразово. Національна самоідентифікація передбачає розмежування на «ми» і «вони», і гуртуватися навколо того, що «ми» – погані, було б якось не дуже [ефективно]. Простіше гуртуватися навколо того, що «ми – добрі», а «вони – погані».

Смольніков Ю. Б.:

– Мав дещо інше на увазі: що люди так психологічно з себе скидають негатив. Подивилась, скажімо, людина новини в телевізорі, [отримала заряд] ненависті, але замість образити когось із своїх найближчих (рідну людину чи сусіда), пішла в Інтернет, поматюкалася там цими словами, які Ви сказали, і їй легше, вона вже спілкується нормально [з оточенням].

Никоненко Л. В.:

– Моя позиція така, що агресія (дозвіл собі агресії) – процес досить тотальний. Коли людина навчається оперувати певними поняттями і процедурами, то вибудовується певний динамічний стереотип спілкування при зіткненні з тими, з ким я не згоден. Цей незгодний може бути випадковим пасажиром у маршрутці, а може бути близькою людиною. Щоб сказати детальніше, потрібні спеціальні дослідження.

Розумний О. М.:

– Слухав доповідь, і виникла така думка, що, можливо, те, які слова вживаються (щодо градації, яку ви назвали), залежить від індивідуальної мовної культури людини. Тобто наскільки чітко характер образу (об'єкт, тварина тощо) дійсно відповідає ступеню деперсоналізації?

Никоненко Л. В.:

– Ця модель вибудована на основі спостережень в соціальних мережах, власних рефлексивних практик. Деталізованого дослідження, як це впливає на безпосередній прояв фізичної агресії, у тому числі при взаємодії з іншими ворожими групами, я не проводила поки що.

Василевська Т. Е.:

– Чи досліджували, що певна мова ворожнечі може стати мовою не знеособлення, а навпаки уособлення іншої ворогуючої сторони. Скажімо, у Ваших прикладах є «укроп» – так, ми «укропи». Чи – так, ми «російськомовні бендеровці». Тобто те, чим нас хотіли принизити, ми перетворюємо на щось із позитивним для себе сенсом, у такий спосіб не знеособлюючись, а навпаки наповнюючись якоюсь особливістю, осібністю.

Никоненко Л. В.:

– Так, нормальна особистість тяжіє до збереження власного позитивного самооцінювання. І якщо до людини застосовують певне негативне явище, то у неї є варіанти: або прийняти його, або відторгнути, сказавши, що це не про мене, або трансформувати у позитивний для себе сенс і зробити це «брендом», що нівелював би образу.